

Recht en Kunst



Inleiding

Het Latijnse *Ars* staat voor vaardigheid en dus ook voor vaardigheid in de rechtspleging als “de onwankelbare en voortdurende wil om ieder het zijne te geven”.

Recht en rechtspleging zijn begrippen uit de wereld van kunde en kunst, althans behoren dat te zijn. De dagelijkse rechtspraktijk blijkt vaak minder ambitieus. In de loop der eeuwen hebben kunstenaars zich laten inspireren door het recht en de

rechtspleging – denk bijvoorbeeld aan Het Laatste Oordeel van Michelangelo – maar hebben er ook als iedere andere burger op een meer prozaïsche manier mee te maken.

“Daar is Utrecht een stad met een geheim, een lichtelijk waanzinnige stad”[1]

In Nederlandse steden staan weinig beelden die naar moord en doodslag verwijzen. Ook roof, plundering of welke schennis dan ook, blijven in de openbare ruimte meestal buiten beeld. Utrecht vormt daar geen uitzondering op. Zo verwijst slechts één van de driehonderdtwintig gebeeldhouwde lantaarnconsoles langs de Utrechtse grachten waar deze stad beroemd om zou moeten zijn, naar een moord en dan nog een uit een ver verleden. Maar des te meer valt er te vertellen over de combinatie juristerij en beeldende kunst in de Utrechtse openbare ruimte.

Apologie van de misdadiger

De Vereniging voor Cultuur Onderzoek hield in 1928 haar jaarcongres te Utrecht. Waar precies, vermeldt de geschiedenis niet. Gastspreker was de heer Opper-Boef. Hij sprak zonder papier, recht uit zijn beklemd gemoed. De journalist en letterkundige P.H. Ritter jr. (1882-1962), van 1918 tot 1934 hoofdredacteur van het toen gezaghebbende Utrechts Dagblad, hoorde de heer Boef aan en tekende de apologie van de misdadiger op.[2] Het was een vlammend betoog van de maatschappelijk verworpene ten overstaan van “...u, congresgangers wier

wereld maar twee idealen kent, formele rechtvaardigheid en doelmatigheid, gij hebt eerst de materie geordend, toen het verstand en daarna de ziel". De heer Boef slingerde vragen de zaal in zonder ook maar een begin van een antwoord te verwachten. "Wie uwer weet wat lijden is? Wie uwer is tot leed verkoren en geboren, omdat hij leeft uit een ándere natuur? Wie uwer weet het, als een wet, als een ijzeren noodzaak, dat het einde zonder hoop zal zijn, en wie heeft de moed de misdaad te beschrijven in het besef dier zekerheid? Ik ken de hartstocht, de tomeloze passie, waarover gij alleen maar bleke verzen schrijft binnen de leunstoelen op uw studeerkamers." De Opper-Boef kreet aan het slot van zijn hartstochtelijke verdediging van het maatschappelijk onaangepaste, "O, lafaards, zal het dan gebeuren, zelfs aan het einde der dagen, dat gij mijn geest gevangen neemt in uwe sociale regelmatigheid?"

Na deze dramatische woorden wist de voorzitter van de Vereniging voor Cultuur Onderzoek niets anders te bedenken dan ten overstaan van de nog nazinderende zaal het voorstel te doen een permanente subcommissie in te stellen voor onderzoek van de positieve-negatieve romantische aristocratische-democratische criminalethiek. Van deze permanente subcommissie is overigens naar ons weten, niets meer vernomen.



Majestueus

De Utrechtse schilder Pyke Koch, wiens werk tot de absolute top behoort van wat op het terrein van het magisch realisme tot stand is gebracht, had zich waarschijnlijk goed thuis gevoeld in zo'n permanente subcommissie. Hij liet immers in woord en geschrift blijken, onder andere in artikelen die in 1940 en begin '41 in het nationaal-socialistisch tijdschrift *De Waag* verschenen, groot voorstander te zijn van een aristocratisch-democratische volkscultuur en schreef zich in 1941 in bij de Kultuurkamer. Na de oorlog is hem zijn politieke

positiebepaling zeer verweten. In 1950 kreeg hij door de Eerraad voor de Kunst, een expositieverbod van een jaar opgelegd.

Piet Frans Christiaan Koch (1901-1991), door zijn klasgenoten op het gymnasium te Nijmegen en later in het Utrechts Studenten Corps, Pyke genoemd naar de Pijkestraat in de rosse buurt van de benedenstad van Nijmegen, besloot plotseling

in de warme zomer van 1927, vlak voordat hij zijn doctoraal examen rechten zou afleggen, kunstschilder te worden. Hij was autodidact en wilde technisch perfecte schilderijen maken die de tand des tijds zouden doorstaan. “Oudmeesterlijke fijnschildertechniek” zoals Carel Blotkamp, de best ingevoerde in de Koch-kunde, het noemt.

In 1928 betrok Koch het huis Oudegracht 341, waar ook zijn literaire vrienden Jan Engelman, Cola Debrot en Martinus Nijhoff in de jaren dertig kortere of langere tijd verbleven. De heren waren overigens regelmatig te vinden in Café Flora - nu stadscafé Heerenplein - op de hoek van het Lucas Bolwerk en de Nobelstraat. Daar is een mooi verhaal over. Op een zomerse avond in 1935 zitten Nijhoff, Debrot, Engelman en Koch op het terras van Flora, bij hen voegden zich Hendrik Marsman en Wouter Paap, muzikrecensent en -essayist. Onder het genot van de nodige drank, hebben ze het over de kortst mogelijke karakterisering van de Utrechter. Vele rondes van discussie volgen, telkens kan het kernachtiger. Aan het einde van de avond zijn ze eruit. Het levensmotto van de Utrechter kan volgens de heren kort en goed luiden: “Alles is niets”. [3]

Op 7 mei 1934 huwde Koch jkvr. Hedwig Maria de Geer, Heddy genoemd, de oudste dochter van op dat moment Minister van Staat jhr. mr. Dirk Jan de Geer, de later zo jammerlijk mislukte minister president. In 1940 maakte Koch een majestueus schilderij van Heddy, een portret ten voeten uit, 230 x 130 cm. Van 26 oktober tot en met 6 november 1940 werd dit schilderij getoond bij Kunstliefde, Nobelstraat 12. Koch had bedongen dat alleen dit werk in een verder lege en zwart geverfde ruimte zou hangen. Het jaarverslag 1940 van Kunstliefde vermeldt: “De toeloop naar deze unieke tentoonstelling was zóó groot, als zelden voorkwam in de geschiedenis van de door Kunstliefde gehouden tentoonstellingen (...). In ieder geval is gebleken, dat wij een werk geëxposeerd hebben, waarvan de stijl in hoge mate actueel is te noemen”.

Actueel was het zeker. Het schilderij werd niet alleen op de artistieke kwaliteiten ervan beoordeeld, maar zeker ook op de vermeende waardering die het uitspreekt voor de ‘nieuwe corporatistische orde’ naar Italiaans neofascistisch model.

De schrijver, dichter en recensent Jan Engelman wees in zijn monografie uit 1941 over Pyke Koch, op een ander aspect ter verklaring van de inspiratiebronnen van de schilder: de Utrechtse atmosfeer. Engelman bevroedde in de oude middeleeuwse binnenstad de voedingsbodem van Kochs werk, “...waar men klokken hoort en het ruischen van boomlover, waar het zatte goud van de

ondergaande zon verdrinkt in de groene spiegels der mysterieuze, diepliggende grachten, met bruggen gekromd als de ruggen van panters. Daar is Utrecht een stad met een geheim, een lichtelijk waanzinnige stad, waarin men voor den eigen voetstap aan de haal gaat, of de steenen telt en de behoefte krijgt met zichzelf te loopen praten. Wat gebeurt er achter die hoge deuren, achter die gordijnen met bolletjes? Welke levenslange drama's van inteelt en staag-gevoeden haat spelen zich af? Het is een oord met een burgerij, die zeldzaam leelijk is van uiterlijk, kraaien en waterspuwers, gedochten van Bosch en gezichten van Goya, met af en toe een engel van een aschblond meisje als hemels contrast, een weelderig zeekasteel van een levenslustige matrone als aardsche verzoening ertusschen door. In deze oude, achteraffe buurten der stad, waar men het gras tusschen de steenen hoort groeien, onder den gemutileerden maar aristocratischen Dom en de in grotten van groen gedoken Klaaskerk met haar zilverachtige klokjes, is Pyke Koch thuis als een visch in het zwemwater. Hij staat op goeden voet met de spoken die men er op klaarlichten dag tegenkomt, hij begrijpt ze. In zijn scheve huis aan de Oudegracht alleen, temidden van enkele mooie voorwerpen en bij den klank van piano en clavecimbel, kan hij schilderen."

Deze van oorsprong "...karaktervolle, calvinistische provincie- en academiestad met een middeleeuwsch verleden", aldus Engelman, heeft op twee momenten Koch op speciale wijze geëerd, in 1938 en in 1953.

Zelfportret met zwarte band

In 1938 bestond het Centraal Museum honderd jaar. Het bestuur van Kunstliefde vond het een goede gedachte om het museum een kunstwerk cadeau te doen dat gefinancierd zou worden door de Utrechtse burgers. Er werd een inzamelingsactie gehouden. Het was echter voornamelijk de Utrechtse elite die gevraagd werd te doneren, een dubbeltjesactie onder het volk is het nooit geworden. In een fraai gekalligrafeerd gedenkboek dat in het museum wordt bewaard, worden de namen van honderdvierenveertig gulle gevers vermeld.[4] Tenminste zestien van hen waren kunstenaarslid van Kunstliefde, waaronder Bernard Kerkhof, de toenmalige voorzitter.

De adel was ook rijkelijk vertegenwoordigd. Eén van hen was jkvr. dr. C.H. de Jonge die van 1920 tot 1941 curator van het Centraal Museum was en vervolgens tot 1951 directeur. De studentenverenigingen Het Utrechtsch Studenten Corps en Unitas, lieten zich ook niet onbetuigd. Verder een handvol professoren, burgemeester Ter Pelkwijk en ook vertegenwoordigers van de katholieke en van

de oud-katholieke kerk te Utrecht.

Het bestuur van Kunstliefde koos voor het schilderij Zelfportret met zwarte band uit 1937 van Pyke Koch. Dat was, naar later bleek, de vooropgezette bedoeling van het bestuur. Voor de schone schijn van een democratisch proces was er nog een adviescommissie benoemd, bestaande uit Jan Engelman, jhr. dr. René Radermacher Schorer, tot 1937 penningmeester van Kunstliefde en C.A. Schilp, journalist en kunstcriticus van het Utrechts Dagblad. Deze commissie is echter nooit bijeen gekomen. Het was, om met de toenmalige secretaris van het bestuur van Kunstliefde Louis Wijmans te spreken, "...een procedure op z'n janboerenfluitjes".[5]

Het Centraal Museum heeft er wel een magistraal doek mee verkregen dat bijna permanent op zaal te zien is. De connotatie die aan dit schilderij is verbonden als ware het een lofzang op het nationaal socialisme, is door Koch gerelativeerd met de opmerking dat hij de zwarte band had aangebracht omdat op een eerdere versie van het schilderij uit 1936, het voorhoofd een te groot ononderbroken vlak was. Door de band verkreeg het schilderij de ritmische afwisseling tussen licht en donker, die hij noodzakelijk achtte voor een goede compositie.[6] Op een ander schilderij van Koch waarbij een Utrechtse locatie als decor wordt gebruikt, komt het Italiaans neofascistisch gedachtegoed van de schilder wellicht meer expliciet tot uitdrukking: Het wachten, uit 1941, een grote tempera tekening van 120 x 302 cm. Op deze tekening, in bezit van het Centraal Museum, staan vijf vrouwen, zwijgend en in zichzelf gekeerd voor het imposante smeedijzeren hekwerk van de voormalige rechtbank aan de Hamburgerstraat. Waar wachten ze op? Op de komst van het glorieus nationaal socialisme? De door Koch gekozen locatie voor het hek zou daarop kunnen wijzen. In de staanders van het hek zijn immers zogenaamde fasces opgenomen waarvan er een, met een variatie, ook door Koch in zijn tekening is verwerkt. Fasces zijn roedenbundels die een bijl vastklemmen, een Romeins symbool van het gezag van de magistraat van de rechtbank. Het hekwerk is rond 1830 geplaatst, inclusief fasces met bovenop de staanders bijlen met een dubbele kop. Mussolini kaapte echter in de jaren dertig van de vorige eeuw dit symbool van gezag en kracht waardoor het in neofascistisch vaarwater terecht kwam.

Lantaarnpalen

De tweede keer dat de stad Pyke Koch eerde was in 1953. We hebben er de fameuze Pyke Koch lantaarns in de binnenstad aan te danken. In 1950 schreef de

Gemeentelijke Bedrijf- en Schoonheidscommissie, in opdracht van het Elektriciteitsbedrijf, een prijsvraag uit voor een nieuwe lantaarnkop op de oude gietijzeren gaslantaarnpalen uit de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Kochs ontwerp werd verkozen en vanaf 1953 op driehonderdvijftig lantaarnpalen langs de grachten, aangebracht. Later zijn er bij de Soester Gieterij nog eens zeshonderdvijftig palen besteld zodat de Pyke Koch lantaarnpaal een kenmerkend deel uitmaakt van het straatmeubilair in het centrum van de stad. [7]

Kochs lampenkap, ook wel 'lichtemmer' genoemd, vertoont qua vorm gelijkenis met enkele van de draaimolens op zijn schilderij Kermis te Utrecht uit 1928, gesigneerd onder de fictieve naam Huebner: dezelfde kegelvormige cilinder met een golvende kap erop voorzien van goudgeverfde vormen die op eikels en een dennenappel lijken.[8] De Pyke Koch lantaarns zijn driedimensionaal vormgegeven schilderijen.



Straatlantaarn aan de Utrechtse Nieuwegracht met een lampenkap naar ontwerp van Koch

De lantaarnpalen kragen iets uit over de werfmuren langs de grachten opdat zowel de straat als een deel van de werf daaronder worden verlicht. Er ontstond dus ruimte om aan de werfkant onder de palen consoles aan te brengen. Dat bracht Willem Stoker, toenmalig hoofd Monumenten bij de Dienst Openbare Werken, op de lumineuze gedachte Utrechtse beeldhouwers te vragen om op de

consoles beeldhouwwerken aan te brengen die verwijzen naar vermaarde Utrechtse personen en betekenisvolle gebeurtenissen uit de geschiedenis van de stad. In 1953 werd ter hoogte van Oudegracht 165a de eerste gebeeldhouwde console - het Utrechtse stadswapen - aangebracht.

Nu zijn er driehonderd twintig gebeeldhouwde consoles gemaakt, door zestien beeldhouwers. Utrecht onderscheidt zich hiermee ten opzichte van welke andere stad ter wereld dan ook. Zij zou er beroemd om moeten zijn.[9]

Op de console aan de Lichte Gaard no. 9 is te zien hoe bisschop Koenraad van Zwaben (? - 1099) wordt vermoord. Koenraad had in een conflict tussen paus Gregorius VII en keizer Hendrik IV over wie het recht heeft bisschoppen te benoemen, de kant van de keizer gekozen door wie hij in 1076 tot bisschop van Utrecht was benoemd. Hij behoorde dus tot de keizerlijke partij. Dat viel niet in goede aarde bij vele Utrechtse geestelijken. Op Paaswoensdag 1099 werd Koenraad in het bisschoppelijk paleis, dat gelegen was op de hoek Lichte Gaard/Servetstraat, neergestoken. In 1131 is het paleis in vlammen opgegaan. Door wie Koenraad is vermoord is altijd onduidelijk gebleven. Hij werd begraven in de door hem gestichte Mariakerk, de vijfde kapittelkerk in Utrecht.

De van oorsprong Zwitserse beeldhouwer Jeannot Bürgi, die in 1962 op doorreis naar Amerika vanwege de liefde in Utrecht bleef hangen, heeft in 1965 deze dramatische gebeurtenis op de console uitgebeeld.

Aan de Lichte Gaard is nog veel meer gebeurd. Dezelfde bisschop Koenraad had grote moeite om de Mariakerk te bouwen. De fundamenteën werden steeds weer door een wel ondergraven wat voor verzakkingen zorgde. De uit Dokkum afkomstige bouwheer Plebo bedacht een oplossing; de fundamenteën op ossenhuiden bouwen. Hij verwachtte voor deze oplossing veel geld van de bisschop te krijgen. Plebo besprak zijn plan met zijn vrouw waar ook zijn zesjarig zoontje bij was. Die werd naar de bakker gestuurd om vooruitlopend op het te ontvangen geld, alvast een feestelijk wittebrood te kopen. De arglistige bakker wist echter het geheim aan de jongen te ontfutselen en spoedde zich vervolgens naar de bisschop om zelf de beloning op te strijken. Toen Plebo dat vernam sloeg hij zijn zoontje zo hard met het wittebrood op z'n kop dat deze het leven liet. Deze scène van valselijk verkregen informatie en van doodslag is te zien op de console onder de lantaarnpaal Lichte Gaard no. 8, naast die van de moord op Koenraad.[10]

In de jaren dertig van de vorige eeuw was in de Lichte Gaard no. 8 onder de naam

Chung Ho Cha Lou, het eerste Chinese restaurant in Utrecht gevestigd. Daar speelde zich in de vroege ochtend van 21 mei 1935 een drama af. De Chinese kok Lee Foo sneed in een opwelling van grote woede vanwege een opgekropte ergernis over het gedrag van zijn kamergenoot op de zolderverdieping van het restaurant, de keel door van kelner Li Fang. Een daad van kortstondige ontoerekeningsvatbaarheid zouden we nu zeggen. Vol wroeging stortte hij zich vervolgens vanaf veertien meter hoogte vanuit de dakgoot te pletter op straat, daarbij een vijftien jarig meisje dat net op haar fiets passeerde, verwondend.[11]

Nog een moord

Johan Brouwer (1898-1943) is een vergeten schrijver. In zijn studietijd te Leiden beging hij op de Essenburgsingel te Rotterdam, tezamen met zijn jongere broer Cor, een moord op een kompaan die hen chanteerde nadat ze uit pure geldnood een overval op de bank Davidson en Spier hadden beraamd.[12] Gedurende zijn gevangenisstraf van 1922 tot eind 1928, studeerde hij Spaanse taal- en letterkunde. In het voorjaar van 1930 studeerde hij cum laude af aan de Groningse Universiteit, met Frans en Italiaans als bijvakken. Een half jaar later promoveerde hij op het proefschrift *'De psychologie der Spaansche mystiek'*. Brouwer was behalve docent en schrijver van een aantal studieboeken, ook politiek geëngageerd, eerst aan Republikeinse zijde betrokken bij de Spaanse burgeroorlog en vanaf 1941 actief in het verzet. In 1943 nam hij deel aan de aanslag op het Amsterdams Bevolkingsregister aan de Plantage Middenlaan. Drie maanden later, op 1 juli 1943, is hij door de Duitsers in de duinen bij Overveen gefusilleerd.

Brouwer schreef in 1942, onder het pseudoniem Johannes Geerlinck, de roman 'Vandaag geen spreekuur', met als ondertitel 'het verborgen leven van een oude stad'.

Daarmee is Utrecht bedoeld - "een doolhof van dromen" - waar hij eind 1939 tot begin 1940 als docent Frans, woonde. Het is stilistisch geen sterk werk, maar beschrijft op schitterende wijze de atmosfeer van de stad in de tijd dat Pyke Koch zijn schilderij 'Zelfportret met zwarte band' en het 'Portret mevrouw H.M. Koch-de Geer' maakte. Soms is het decor belangrijker dan het vertoonde spel, dit boek is daar een voorbeeld van.

In 'Vandaag geen spreekuur' wordt een moord ontrafeld, gepleegd onder de dreiging van het openbaar maken (wederom!) van onethische wetenschappelijke onderzoeksmethoden in parapsychologische experimenten. Maar voor eenieder

die Utrecht - “deze stad van de geremde intenties” - na aan het hart gaat, zijn Brouwers beschrijvingen van wandelingen langs “... middeleeuwsche kerken, vredig gelegen op stille pleinen, maar met lange, zigzag loopende scheuren in de muren en ineen zakkende daken”, belangrijker dan de bijna terloops gepleegde moord. “Ik wandelde over singels en grachten, door kronkelende straatjes en nauwe stegen, over pleinen en hofjes, en voelde den ademtocht der eeuwen over mij gaan. De oude stad behield een grootschheid van karakter, die niet kon worden tenietgedaan door de schennende hand, welke de schoonheid opofferde aan het nuchtere, zakelijke belang, en de eerwaardige oudheid terzijde schoof om ruimte te maken voor stijllooze gewrochten van oogenblikkelijk nut.”

Net zoals Engelman was Brouwer een fel tegenstander van plompverloren stedenbouwkundige ingrepen in de stad die, onder het mom van vernieuwing, de geschiedenis wegvagen en daarmee de tastbaarheid van het verborgen leven van de oude stad.



Console bisschop Koenraad
van Zwaben Console
Wittebroodskind

Floris 'de Zwarte', ook vermoord

Een stad leeft dankzij het uitzonderlijke, de afwijking, niet van “sociale regelmatigheid” zoals P.H. Ritter uit de mond van de heer Boef optekende. De dissident van vroeger en van nu trekt sporen van weerspanning langs gevels, over de werven en laat een herinnering achter in ons collectief geheugen. Daarvan zouden meer beeldhouwwerken in de openbare ruimte moeten getuigen,

opdat verhalen over wat is geweest steeds weer verteld worden en aldus actueel blijven.

Een goed voorbeeld is de gebeeldhouwde wilde kop van Floris 'de Zwarte' aan de gevel van het huis Mariaplaats 17. Floris werd in 1133 in Utrecht vermoord. Deze kop is, na uitgebreide restauratiewerkzaamheden aan het pand, op 20 juli 1989, op initiatief en op kosten van Van den Brink Bouwbedrijf en Architectenbureau Op ten Noort-Blijdenstein, op de buitenmuur aangebracht.

We weten niet hoe Floris, de tweede zoon van Floris II 'de Vette', graaf van Holland, en van Petronilla van Saksen, eruit zag. Beeldhouwer Jan Tolboom heeft een fantasiekop in kalksteen gemaakt die een beetje schuin uit de gevel is geplaatst en nijdig, woest en opstandig richting de Dom kijkt, daar waar in die tijd bisschop Andries van Cuijk huisde. Op de plaquette onder de kop van Floris staat:

Het verleden herleeft

Floris de Zwarte overl. 1133

Na 856 jaar terug in Utrecht

Wat was dat verleden? Floris had een weerkerend conflict met zijn oudere broer en zwakke bestuurder Diederik VI over de heerschappij van het graafschap Holland. Floris werd daarbij gesteund door zijn moeder. Daar kwam nog bij dat hij ruzie kreeg met de machtige Stichtse familie de graven Van Cuijk, waarvan Andries vanaf 1128 bisschop van Utrecht was. De eerste bisschop die na het Concordaat van Worms in 1122 niet meer door de keizer maar door de paus was benoemd. Andries behoorde dus tot de pauselijke partij. Floris 'de Zwarte' deed een huwelijksaanzoek aan Heilwira, de rijke nicht van Andries. Dat verzoek werd door de Van Cuijks afgewezen. Uit woede daarover verjoeg Floris Andries uit de stad. Maar dat lieten de Van Cuijks niet op zich zitten.

Floris, op valkenjacht, werd buiten Utrecht overvallen en gedood door wraakzuchtige mannen uit het leger van Herman en Godfried van Cuijk. Zonder die kop aan het pand Mariaplaats 17 zouden in Utrecht verhalen over deze Floris allang verstomd zijn. Mooie verhalen over een Kain- en Abelachtige broedertwist, nu met een moeder in de coulissen, en de schande van een geweigerde bruid.[13]



Suzanne Willems - De geblinddoekte witte wolvin onder de eik

In de oude stad hoort een (oude) gevangenis

Uit bezuinigingsoverwegingen is in de zomer van 2013 het besluit genomen om in 2015 de gevangenis aan het Wolvenplein te sluiten. Dit besluit dient slechts de doelmatigheid waarmee de materie geordend is, vervolgens het verstand en daarna de ziel, zoals de heer Boef zijn gehoor op het jaarcongres van 1928 van de Vereniging voor Cultuur Onderzoek voorhield. Een gevangenis behoort net zoals een school, een ziekenhuis, begraafplaats, rechtbank of een locatie voor dak- en thuislozen, om maar wat te noemen, tot het natuurlijk weefsel van een stad. De gevangenis uit het zicht plaatsen van de stadsbewoners, ver weg ergens in de polder, is als het wegsnijden van gekweld leven uit de stad.

Laten we er in ieder geval voor zorgen dat het ontroerend mooie keramische beeld 'De geblinddoekte witte wolvin onder de eik' van Suzanne Willems, dat sinds 2001 op het binnenplein van de gevangenis ligt, aldaar blijft als herinnering aan wat er gebeurt nadat Vrouwe Justitia onder de eik recht heeft gesproken. Dit beeld mag niet dezelfde weg gaan als het beeld dat Jacob Cressant in 1730 in opdracht van het Utrechtse stadsbestuur van

Vrouwe Justitia maakte. Eerst was zij in een nis aan de voorgevel van het stadhuis geplaatst - toen er nog geen sprake was van scheiding der machten - en vanaf 1838 stond het in de absis van de grote zaal op de begane grond van de rechtbank aan de Hamburgerstraat. Maar nu staat het in Groningen, in de hal van de Arrondissementsrechtbank. Dat komt omdat tijdens een ingrijpende interne verbouwing van de rechtbank aan de Hamburgerstraat die van 1954 tot 1965 duurde, Vrouwe Justitia tijdelijk in het depot van het Centraal Museum werd opgeslagen. Het is echter nooit naar de Hamburgerstraat teruggekeerd. Voor een klassiek Justitia-beeld was immers in een moderne en strak gerenoveerde rechtbank geen plaats meer.....[14]

De oude gevangenis in het centrum van de stad dicht, het beeld van Vrouwe Justitia verbannen naar Groningen en Recht en Kunst in deze lichtelijk waanzinnige stad als in een pas de deux aan elkaar verbonden; het is tijd om naar het voormalige café Flora te gaan en met de heren Nijhof, Debrot, Engelman, Koch, Marsman en Paap een goede borrel te drinken.

Noten:

- [1] Jan Engelman, Pyke Koch, *Nederlandsche schilders van dezen tijd* - serie A, Amsterdam 1941, 19
- [2] P.H. Ritter jr., *De apologie van den misdadiger*, De Dom-serie no. IV, Maastricht 1928. Het boekje is voorzien van drie penseeltekeningen van Charles H. van Eijck (1897-1982), buitenlid van het Genootschap Kunstliefde te Utrecht.
- [3] Ton H.M. van Schaik heeft in *Een avond in het huis van Awater*, Maandblad Oud-Utrecht jrg. 62, nr. 11, november 1989, 105-110, een beschrijving gegeven van het pand Oudegracht 341 en zijn kunstzinnige bewoners in de jaren dertig van de vorige eeuw. Het verhaal over de Utrechtse ziel is o.a. door Rob van Scheers vermeld in zijn *De kleine parade; een verborgen geschiedenis van Utrecht*, Amsterdam 2008, 10-11.
- [4] Centraal Museum, inv.nr. 8235/a
- [5] A. Ouwerkerk en L. van Tilborgh, *Een schilderij centraal, Zelfportret met zwarte band van Pyke Koch*, uitgave Centraal Museum, 1980, 4. Gedurende de 'selectieprocedure' werd het schilderij getoond in het Nederlands paviljoen op de Biënnale van Venetië.
- [6] ibidem, 4. Het schilderij *Zelfportret met zwarte band* is in 1993 door de Utrechtse kunstenaar Frans Franciscus van commentaar voorzien. Hij bracht in juli van dat jaar met acryl, olieverf en houtskool een muurschildering aan in de historische afdeling van het Centraal Museum, getiteld *Pyke Koch goes Politically Correct*. Daarop is in dezelfde compositie als Kochs werk, een neger afgebeeld met een witte band over het voorhoofd. Franciscus' werk is in oktober 1998 vanwege een verbouwing, uit de muur gehakt en ligt sindsdien in het depot van het museum.
- [7] In 2012 ging de Soester Gieterij failliet. De gemeente heeft toen een gieterij in Polen gevonden die de gietijzeren palen maakt van een bestaande mal. Het Utrechtse wapenschild zit er los ingeschroefd, zodat de Poolse fabriek de beroemde palen ook aan andere gemeenten kan verkopen.
- [8] Deze gelijkenis is al eerder opgemerkt door Egbert van Altena en Ingrid Jacobs in hun boek *Licht in de binnenstad; openbare verlichting in de stad*

Utrecht, Utrecht 2000, p. 54.

[9] *De lantaarn spreekt*; wandel- en vaarroutes langs de lantaarnconsoles aan de Utrechtse grachten, uitgave Vereniging Oud-Utrecht, Utrecht 2013.

[10] Voor meer variaties op dit verhaal, zie Willem de Blécourt, *De Friesche bouwmeester*, in *Volksverhalen uit Utrecht en het Gooi*, Utrecht/Antwerpen 1979, 35-53. Het is archeologisch nimmer aangetoond dat de Mariakerk gefundeerd was op ossenhuiden. Zie: H.L. de Groot, Tj. Pot, C.A.M. van Rooijen en J.H. Witte in *Archeologische en Bouwkundige kroniek van de Gemeente Utrecht*, 1989, 54-59.

[11] Niels Bokhove reconstrueert deze geschiedenis onder de titel *De dichter en de Chinezenmoord* in het Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 82, augustus 2009, 88-94.

[12] Zie D.M. van Londen, *De moord op den Essenburgsingel te Rotterdam* in Tijdschrift voor Strafrecht 33, 1923, 81-96, met naschrift door D. Simons, ibidem, 96-116.

[13] Lees over Floris 'de Zwarte' o.a. Susanne Weide, *Langs Utrechtse Geveltekens*, Utrecht 2004, 132. Hendrik baron Collot d'Escury, 's Gravenhage/Amsterdam 1825, tweede deel Aantekeningen en Bijlagen, 11, alwaar Floris den Zwarten '...zeer eierzuchtig...' wordt genoemd, waaruit de '...oorlog tusschen de twee broeders sproot, welke in West-Vriesland met groote woede, naar den aard der tijden, gevoerd werd'.

[14] Zie N. J. Vette in *Hamburgerstraat 28* redactie W.M.J. Bekkers, A.A.H.M. Gommers en A.F. van Hoogstraten, Deventer 2000, 53-67. Zij verhaalt over de omzwervingen van het beeld en hoe het komt dat ze in 1964 naar Groningen is gegaan, eerst naar de oude Groningse Rechtbank aan de Oude Boteringestraat en nu in het nieuwe gebouw van de rechtbank aan het Guyotplein aldaar. Deze laatste verhuizing had volgens Vette vanwege een vormfout bij het toepassen van de Monumentenwet echter nooit mogen gebeuren. Zij pleit voor terugkeer van het beeld uit Groningen naar Utrecht en plaatsing in of bij de nieuwe rechtbank aan het Vrouwe Justitiaplein of een andere daarvoor geschikte plaats. In het eerste geval zou het beeld van Cressant wel de concurrentie moeten aangaan met het modernistische bronzen beeld van Vrouwe Justitia dat door Elselien van der Graaf is gemaakt en dat op het voorplein van de rechtbank staat